

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מתוך עניינים שבפרשת השבוע מבוארים ומורחבים בלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת נח - גליון מס' 2

מתוך הנושאים הנדונים בגליון:

- א. על מנהג עולם הישיבות להינשא בגיל מאוחר.
- ב. מה נשתנה מצוות נישואין מכל מצוות התורה שאין החיוב בגיל י"ג?
- ג. האם אומרים לבחור העוסק בת"ת - העוסק במצוה פטור מן המצוה [של נישואין]?
- ד. מה הורה מרן הגר"ל שטיינמן זצוק"ל לאבלים שבאים לנחמם?
ומה הגיב על כך מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א?

גיל הנישואין

ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ (ט, א).

גיל הנישואין - מקור הדברים

איתא במשנה (אבות פרק ה משנה כא): 'בן שמונה עשרה לחופה'. עיי"ש. וכך נפסקה ההלכה בשו"ע (אה"ע סימן א סעיף ג): 'מצוה על כל אדם שישא אשה בן י"ח, והמקדים לישא בן י"ג מצוה מן המובחר' וכו'. עיי"ש. וכן הם דברי הרמב"ם (הלכות אישות פרק טו הלכה ב): 'ומאימתי האיש נתחייב במצוה זו, מבן שבע עשרה וכו' [וכבר דנו אם הרמב"ם מפרש שכוונת המשנה היא לתחילת כניסתו לשנת י"ח אחר שסיים י"ז שלמות, והב"ח (שם) כתב שהוא טעות סופר ברמב"ם והכוונה היא לי"ח שנים שלימות]. עוד איתא בשו"ע שם: 'ובשום ענין לא יעבור מעשרים שנה בלא אשה, ומי שעברו עליו כ' שנה ואינו רוצה לישא אשה ב"ד כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה'. עכ"ל. והמקור לזה הוא מהגמ' (קידושין כט:): 'בן עשרים שנה ולא נשא אשה - כל ימיו בעבירה', ופירשה הגמ' שהכוונה היא 'בהרהור עבירה' וממשיכה הגמ': אמר רבא וכן תנא דבי ר' ישמעאל, עד כ' שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע כ' ולא נשא אומר תיפח עצמותיו. עיי"ש.

חמש דרגות בזמן הנישואין

מבואר אפוא בשו"ע שלוש מדרגות להלכה: א. גיל י"ג - מצוה מן המובחר. ב. גיל י"ח - מעיקר הדין, שאז מתחיל החיוב. ג. גיל כ' - הגיל המאוחר ביותר, ואחרי כן הוא מבטל מצות עשה ובית דין כופין עליו לינשא. אכן ברמב"ם הביא רק את ב' הדרגות האחרונות, דהיינו גיל י"ח למצוה וגיל כ' לכל המאוחר, 'וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה, הרי זה עובר ומבטל מצות עשה'. ולא הביא גיל י"ג למצוה מן המובחר [וראה בזה בהמשך הדברים - איך שהסברנו את שיטתו].

והנה יש עוד דרגה רביעית, כמובא בשו"ע באותו סעיף: 'מיהו אם עוסק בתורה וטרוד בה, ומתיירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונו ויתבטל מן התורה, מותר להתאחר'. וגם הרמב"ם הביא זאת והוסיף טעם בדבר: שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה. עכ"ל.

ואמנם היתר זה להתאחר יותר מגיל עשרים לא נאמר אלא למי שעוסק בתורה וטרוד בה, אבל מי שאינו בכלל זה [כגון מי שאינו בן ישיבה], לא מצינו היתר לאחר, והרי זה מבטל מצוה עשה - כפשוטו דברי הרמב"ם והשו"ע.

אולם תנאי נוסף נאמר בענין זה, אימתי יוכל לאחר הנישואין יותר מגיל כ', והוא - רק כשאין יצרו מתגבר עליו. אם כי לא הוזכר זאת בשו"ע בסעיף שלפנינו, אך להלן בסעיף ד' כשמדבר על הדרגה החמישית שיש מי שאינו צריך לישא אשה כל ימי חייו, כלשונו שם: 'ומי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי - תמיד, ונדבק בה כל ימיו, ולא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יצרו מתגבר עליו'. עיי"ש. הרי שהוסיף כאן תנאי להיתרא - שלא יהא יצרו מתגבר עליו. ומי שאין

אצלו תנאי זה אסור לו לאחר הנישואין. וכבר ביארו המפרשים (עיי' בבית שמואל ס"ק ח, ובט"ז ס"ק ד) דתנאי זה של 'שלא יהא יצרו מתגבר עליו' נאמר גם לגבי הסעיף הקודם של המאחר את הנישואין יותר מגיל עשרים שנה, וכמו שפירש כן הבית יוסף שם בדעת הרמב"ם כך יתפרשו גם דברי המחבר עצמו, דכל מה שנאמר קודם שמי שעוסק בתורה תדיר יכול לאחר הנישואין, היינו דוקא באם אין יצרו מתגבר עליו.

נמצא שיש ב' תנאים לאיחור הנישואין: גם שיהא עוסק בתורה וגם שלא יתגבר עליו יצרו. ואם חסר לו אחד מב' התנאים הללו, אין היתר לדחות הנישואין יותר מגיל כ', והרי הוא עובר על מ"ע ומבטלה. הרי לנו חמש דרגות להלכה: א. מצוה מן המובחר בגיל י"ג. ב. התחלת חיוב המצוה בגיל י"ח. ג. ביטול המצוה מגיל כ' והלאה. ד. היתר איחור מגיל כ' למי שעוסק בתורה ואין יצרו מתגבר עליו. ה. מי שחשקה נפשו ועוסק בתורה תמיד כבן עזאי, יכול שלא לישא אשה כלל, אלא אם יצרו מתגבר עליו.

לאור הדברים מובן מה שהרבה מגדולי הדורות הפצירו והורו שיש לישא אשה לפני גיל כ', שכן יש לקיים את עיקר החיוב ולא להיכנס לספק ביטול מצות עשה, ואף מי שעוסק בתורה - כמו בני הישיבות בזמנינו, הלא ברור דלאו כולם בכלל 'אין יצרו מתגבר עליו', ולא הותר להו לדחות הנישואין כלל. וכן לחילופין מי שאינו נמצא בישיבה ואינו בגדר 'עוסק בתורה' - יש לו לכאורה ביטול עשה מגיל עשרים, ואין לו ההיתר של דרגה ד' דלעיל.

ועיי' בקובץ אגרות (להחזו"א - חלק ב' אגרת קלה) שכתב: 'רציתי להעירך כי מהמשנה ומן הגמ' - להקדים הפרק, ובי"ח שנה יש חיוב, וכן נהגו דורות הרבה, ויש מאחרין מפני עסק התורה, אבל אין דרך זו אלא ליחידים'. עיי"ש. ובספר ארחות רבינו (חלק א דף רסד) איתא: 'מורנא החזו"א וכן מרן הגר"י קניבסקי אמרו להשיא הבנים והבנות בצעירותם בגיל שבע עשרה - שמונה עשרה, וביותר את הבנות'. עיי"ש.

פטור או דיחוי מטעם עסק התורה

אמנם לגבי הדרגה החמישית של מי שעוסק בתורה כבן עזאי שפטור מלישא אשה כל ימיו, הנה כמה ראשונים כתבו שזה לא נאמר אלא בבן עזאי שאמר על עצמו (יבמות סג): 'ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים'. אבל בדורות הללו אין מי שיכול להיות כבן עזאי לענין זה. כן כתב הריטב"א (שם בשם התוס', וכ"כ הרא"ש בקידושין פרק א סימן מב), שלא מצינו זה אלא בבן עזאי. אולם ממה שהמחבר (שהיה אחרי דור התוספות והרא"ש) הביא זאת להלכה, מוכח שכך נקט לדינא לכל הדורות, אשר מי שחשקה נפשו בתורה יכול להתאחר ולא לישא אשה לעולם. אמנם עיי' בערוך השולחן (אהע"ז סימן א סעיף

יד) שהביא את הדרגה הזאת - של בן עזאי, והוסיף: 'אמנם פשיטא שמדריגה כזו אינו מצוי כלל וכלל, וגם בזמן חכמי הש"ס היה בן עזאי אחד ואין שני לו וכו' ובן עזאי גופה וכו', בהכרח לומר שלא היה ביכולתו לפרוש מן התורה כלל וכלל, ואפשר היתה סכנת נפשות אם היה פורש מן התורה. עיי"ש. וכעין זה איתא בשאר פוסקים מאוחרים.

עד אימתי יכול להתאחר העוסק בתורה

ולגבי הדרגה הרביעית שהיא מוסכמת להלכה, שמי שעוסק בתורה ואין יצרו מתגבר עליו יכול להתאחר יותר מגיל עשרים, אינו מובא ברמב"ם ובשו"ע מהו השיעור עד אימתי יכול להתאחר. ויש מן הראשונים שכתבו דהיינו כל זמן שעדיין אפשר לו לקיים מצות 'פרו ורבו', דכל שאינו מאחר לגמרי את המצוה יכול להתאחר, באופן שאינו מבטלה לגמרי [כבן עזאי]. ובשו"ע הרב (הל' תלמוד תורה קונטרס אחרון פ"ג) האריך בזה, וממשמעות דבריו עולה דעד שידוע כל התורה כולה עדיין יכול להתאחר.

אבל בשאר פוסקים הובא גבול לזה, יש שכתבו דהיינו עד גיל כ"ד (כן איתא במהרש"ל - י"ם של שלמה קידושין פרק א סימן נז), על פי פירושו בסוגיית הגמרא קידושין (ל). שהשיעור האחרון למקילים הוא עד כ"ד שנים. עיי"ש. וכן הובא בברכי יוסף (אה"ע א-ט). עיי"ש. והחפץ חיים (ספר המצוות הקצר מצוה מג) כתב שלא לאחר הנישואין יותר מכ"ה שנה.

נמצא שנאמרו כמה שיטות לגבי הדרגה הרביעית של מי שעוסק בתורה ומאחר מגיל כ', או שזמנו קצוב להתאחר לכל היותר עד גיל כ"ד או כ"ה, או עד שידע כל התורה - כדעת השו"ע הרב, או שאין שיעור כלל, רק שעכ"פ יספיק לפרות ולרבות מתי שירצה ויוכל.

וכנראה שמנהג בני הישיבות בזמננו שאין דוחים הנישואין הרבה [כמו שהיה לפני כמה דורות], כי אנו מחזיקים עצמינו בדרגה הרביעית הזו, של 'עוסק בתורה', ומקציבים את הגיל המאוחר עד גיל כ"ד או כ"ה לכל היותר כהני פוסקים דלעיל.

טעם שאין חיוב נישואין מגיל י"ג

- ככל מצוות התורה

ועתה נבוא לדון בגדרי השיעורים הללו שנתבארו לפנינו. והנה השאלה המתבקשת היא למה אין חיוב של מצות 'פרו ורבו' מגיל י"ג ומעלה, כמו כל מצוות התורה שבין י"ג שנה ויום אחד נעשה גדול לכל דבר ותיכף יש לו חיוב לקיים את כל המצוות שבתורה. ואמאי נקרא כאן רק 'מצוה מן המובחר' - כלשון השו"ע - כשעיקר גיל החיוב אינו אלא בגיל י"ח, ולא מצאנו שיעור מחודש זה בשום מצוה אחרת שבתורה.

וכן יש לעיין בעצם ההגדרה של 'מצוה מן המובחר' שכתב המחבר כלפי גיל י"ג. ממה נפשך, אם זהו גיל החיוב - כמו שאר מצוות התורה - ראוי לחייבו על כך מעיקר הדין. ואם יש איזה טעם מדוע לא נעשה בר-חיוב בגיל י"ג - אמאי באמת אכתי יש בו גדר 'מצוה מן המובחר', וצריך ביאור ההגדרה בזה.

וזכר באחרונים כמה תשובות בענין זה, אך הצד השווה שבהם הוא על דרך זה: הן אמת שבגיל י"ג כבר מחויב בכל התורה כולה, אולם היינו דוקא במצוות שהוא בכלל ה'פרשה', אבל במצוות כאלו שלא שייך להזהיר בהן את בן הי"ג מפני שאינו בכלל הפרשה, כגון מצות 'פדיון הבן' שודאי כל עוד שאין לו בן ולא בן בכור עדיין אינו בכלל המצוה הזאת, ורק מי שהוא בר הכי שכבר ילד בן בכור זכר אמרה לו תורה לפדות בנו כדן. על דרך זה י"ל גם לגבי מצות 'פרו ורבו', שיש כמה טעמים להבין שנער בן י"ג עדיין אינו נכלל בפרשה זו, ואינו ראוי לקיים כהוגן את תכלית המצוה הזאת, וכדלהלן. כך שהמצוה כלל לא נאמרה עליו, וממילא הרי הוא כמופקע מכלל המצוה ואינו שייך בכללה כל עיקר.

ואמנם כאמור, בביאור הדבר שאין בן י"ג נכלל, נאמרו כמה טעמים שונים מדוע כך הוא, אך היוצא מתוך הדברים הוא ההבנה המתבארת לפנינו, שאין הוא עדיין ב'פרשה' של מצוה זו, ולפיכך כיון שאינו נכלל בה לא נאמרו עליו כלל חיובי המצוה כי אם מגיל י"ח ואילך.

מצוות פרו ורבו באדם המוגבל שכלית

- הנפק"מ בין הטעמים

ויצא נפק"מ מכל הטעמים (שיבוארו להלן) - בעניין אדם שהוא גבולי ברמתו השכלית, הנקרא בימינו 'חיוך מיוחד' (אמנם אינו בגדר שוטה הפטור מן המצוות), אם יש עליו חיוב לפרות ולרבות.

ובעצם הדברים יש בזה כמה טעמים כאמור. עיין במהר"ם שיק (תרי"ג מצוות, מצות פו"ר) שכתב דקים להו לחז"ל שעד י"ח שנה אין הזרע מתבשל יפה. עיי"ש. ובב"ח (חור"מ סימן ז ד"ה קטן) איתא שרק בגיל י"ח מגיע לרביע שני, ושכלו שלם לירד לעומקו של דין [ובזה מבאר מדוע א"א להיות דיין צעיר מגיל י"ח], ומטעם זה אמרו חז"ל בן י"ח לחופה. עיי"ש. ובחלקת מחוקק (אה"ע סימן א ס"ק ב) כתב, מפני שצריך ללמוד תורה קודם שישא אשה, והתחלת לימוד הגמרא הוא מגיל ט"ו ואילך, כמבואר במתני' דאבות: 'בן חמש עשרה לגמרא'. עיי"ש.

ועיין עוד בחומש תורה תמימה (בראשית פ"א הערה סה) שביאר, דעיקר השיעור הוא מבין עשרים שנה [שמאז הוי מבטל עשה], כי בקרא דפו"ר כתיב (בראשית א, כח): "ומלאו את הארץ וכבשוה", וכבר דרשו חז"ל (יבמות סה, ב): מכאן שרק האיש מצווה בפר"ר, כי דרכו של האיש לכבוש ואין דרכה של אשה לכבוש. לכך נקטו חכמינו ז"ל דהחיוב הוא מגיל כ' כשיעור היציאה לצבא שהוא מבין עשרים שנה ומעלה - כמפורש כמ"פ בתורה.

וכפי המבואר, כל הטעמים הללו שהבאנו לא באו אלא לבאר - כל אחד כפי דרכו - מדוע נשלל חיוב המצוה מבין י"ג ויום אחד ככל התורה כולה, והביאור בזה כפי הנ"ל הוא, שעדיין חסר לו בתנאים הראויים לקיום המצוה, ונמצא שאנו דנים אותו כמי שהופקעה ממנו פרשת המצוה של פו"ר, ואליו לא דיברה התורה.

אמנם אם באנו לדון בהאי נדון של המוגבל ברמתו השכלית, אזי רק לפי דרכו של הב"ח אפשר שיש צד לפוטרו, כי אדם זה אף שהוא כבר בן י"ח - דומה הוא ברמת שכלו לאדם רגיל בן שלש עשרה וכדו', ואין לו את הכלים לגדל ילדים, וא"כ על אף שאין הוא שוטה, וחייב הוא בכל התורה כולה, זהו רק לגבי שאר מצוות, אמנם מצוה זו שאני, וחשיב לגבי זה כדוגמת מי שאין לו ידים, היעלה על הדעת שהוא יהיה חייב במצוות תפילין, והוא הדין בזה אפש"ל שלפי הב"ח יהיה פטור. אמנם עדיין צ"ע בזה, דאולי אמר הב"ח רק סברא מדוע מאחרים הנישואין לאחר גיל י"ג, וזו היא סברא שמספקת רק לענין לאחר את המצווה, אמנם אין די בסברא זו כדי להתבטל ולהיפטר מן המצוה לגמרי, ודו"ק.

ביאור משמעות 'מצוה מן המובחר' לינשא מגיל י"ג

אמנם עדיין עלינו להבין אצל שאר בנ"א, א"כ מדוע איכא מצוה מן המובחר מגיל י"ג, כדברי השו"ע, והלא נתבאר שאין הוא בפרשה ואינו מבושל כל צרכו להאי מצוה, וצ"ע.

והיה אפשר לומר, לפי שעיקר החיוב הוא רק משהגיע לגיל י"ח, דאז הוא שייך לפרשתא דא, לכן הוסיף המחבר דמיהו אם הגער זריז וממולח וכבר ראוי לדבר בו נכבדות שישא אשה ויקיים פו"ר, ודאי דכבר שייכא גביה המצוה, דכל שהוא משונה מרוב בנ"א נכלל הוא שוב בפרשת פו"ר. רק שחכמים קבעו לזה השיעור בגיל י"ח - שכך הוא אצל רוב בנ"א, אבל אם ראוי הוא לכך יש לו מצוה מן המובחר כשהוא בן י"ג, שלא הופקע לגמרי עד שלא שייך לדון בו את עיקר מצות פו"ר. ולכן באם הוא חסון בגופו שזרעו נתבשל, ומבוגר בשכלו ובדעתו, וגם קנה חכמה ותורה, הדר שייך ביה פרשת פו"ר, והדרנין לדיניה דהוא חייב בכל מצוות התורה. וזהו גדר 'מצוה מן המובחר' דנקטינן ביה, דמי שהוא מן המיעוט אינו צריך להמתין עד היותו בן י"ח, ושפיר איכא עליה מצוה בגיל י"ג. אמנם עדיין צ"ע מדוע לא יהא חייב מעיקר הדין אחר שהטעמים לפטור לא שייכי בהו, ולא מובן כ"כ לשון 'מצוה מן המובחר' בזה.

אך באמות מקורות הלכה זו, כפי שהובא בפרישה (שם על הטור) ובביאור הגר"א (שם) הם מגמ' (יבמות סב, וסנהדרין עו), דאיתא שם שיש להשיא הבנים 'סמוך לפרקן', והיינו בגיל י"ג שנה. והטעם בזה כמבואר שם - שלא יבואו לידי הרהור וזנות. עיי"ש. ועיין ברמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה כה) וז"ל: 'מצות חכמים שישא אדם בנזי ובנותיו סמוך לפרקן, שאם יניחן יבואו לידי זנות או לידי הרהור, ועל זה נאמר: 'פקדת נזך ולא תחטא'. ואסור להשיא אשה לקטן, שזה כמו זנות היא'. עיי"ש. אשר מזה חזינן דהסיבה שהיא מצוה מן המובחר לישא אשה מבין י"ג שנה, היא כדי להנצל מן היצר, כמו שמשמע גם ברמב"ם שלא הביא הלכה זו בהלכות 'אישות' כי אם בהלכות איסו"ב בפרק שמביא כל מיני הלכות בדבר ההתרחקות מן העבירה. עיי"ש. אלא שלכן פסקו בשו"ע כי מאחר שעל ההורים לדאוג שישאו אשה בגיל צעיר סמוך לפרקן, ממילא שמעינן שהוא כבר גיל הנישואין השייך גם אצל הנער עצמו, כמו שביאר כל זה בפרישה (על הטור אה"ע ז סימן א).

ועל דרך זה איתא נמי בסוגית הגמ' (קידושין כט:), 'אמר רב חסדא, האי דעדיפנא מחבראי משום דנסיבנא בשיתסר, ואי נסיבנא בארביסר הוה אמניא לשטון גירא בעיניך' (כלומר, הייתי מתגרה בו בשטן שהוא היצה"ר, ולא אירא שיחטיאני. רש"י). עיי"ש. ומכאן נובע כנראה שיעור י"ג שנה. וכן איתא מפורש בלשון הלבוש (אהע"י סימן א): 'ומצוה מן המובחר - בן י"ג שנה, שיבא באדם היצר הרע שהוא השטן, ואז יאמר לו גירא בעינא דשטנא, שאשטו תציל אותו ממנו. עיי"ש. הרי שיש לנו טעם בפני עצמו על הדרגה הא' בזמן הנישואין - בן י"ג שנה - להצילו מן היצר.

ויל"ע, דקשה להעמיד הך מצוה מן המובחר - כדי להציל מן היצר, דהרי הטור והשו"ע ודאי עוסקים כאן בעיקר הלכות פריה ורביה, אשר זהו עצם המצוה שיש בנישואין - שמקיימין בזה פו"ר, וכמו שמשמע בביאור הגר"א (ריש סימן א' שם) דעיקר כוונתו צריכה להיות בשביל בנים, ואין האשה אלא לבנים. וכן עיין ברבינו בחיי (בראשית א, כח; מובא בהגהות לספר החינוך החדש אות א): שאין כוונתו ככוונת הרשעים כדי ליישב העולם ולאכול ולשתות כבהמות, אלא שיכוון לקבל נפש השכלית ולהמשיך רוח הקודש וכו'. וזו גם פשוט לשון המחבר ריש אבן העזר: 'חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות'. ולפי"ז לא הוזכר כאן כלל בהלכות אלו כוונות אחרות כמו לינצל מן יצר הרע, וממילא הדר קושיין מה היא המצוה מן המובחר לישא אשה משהגיע ל"ג שנה, אחר שנתבאר מכמה טעמים דעיקר פרשת פו"ר נאמרה רק מגיל י"ח ואילך כשכבר ראוי ומושלם לכך, וצ"ע"ק.

ב' פרשיות שנו בגיל הנכון לנישואין

אמנם מבואר מכאן שיש ב' פרשיות, גם מצד פרו ורבו' וגם כדי לינצל מן היצר הרע, שמכאן נובע מש"כ השו"ע דהוי מצוה מן המובחר. ואדרבה הן הן הדברים, דמצד הלכות 'אישות' שהוא לקיום פריה ורביה, אין חל חיוב אלא מגיל י"ח ואילך, כי שונה היא מצוה זו משאר מצוות התורה, על פי הדרך שכתבנו לעיל מכמה טעמי רבנות, שלא שייך עדיין הנער לפני י"ג שנה בכלל מצוה זו. אבל כיון שיש כאן עוד פן נוסף במעשה הנישואין שהוא הינצל מן היצה"ר, ופקדת נווך ולא תחטא', הנה מצד הסיבה הנוספת הזו שפיר יש מקום מצוה גם בגיל צעיר יותר, היינו מי"ג ואילך. ואכן הרמב"ם נקט הך ד'סמוך לפרקן' רק בהל' איסור"ב, כדרכו שהוא קובע את ההלכות במקומן, מה ששייך להלכות אישות - גיל י"ח וגיל כ' וכו' מקומו שם, אבל גיל י"ג שייך להלכות ההתרחקות מן היצה"ר, שעל זה הוא מדבר בפרק ט"ו מהל' איסור"ב כמובא לעיל, ושם מקומו של הנישואין סמוך לפרקן. אבל בטור ושו"ע נקטו הכל בהדי הדדי, כי תרומתו איתנהו ביה, גם פו"ר וגם הינצל מן היצה"ר. ואולי זו הסיבה שהמצוה הב' הזאת נקראת כאן בהגדרה מיוחדת 'מצוה מן המובחר', להבדילה מעיקר שיעור הנישואין לפרות ולרבות שזמנה בגיל י"ח, וצ"ע.

ומעתה יובן ביתר ביאור הא דהעמיד בשו"ע כתנאי לאיחור הנישואין - שלא יאה טורד ביצרו, דלפי הנתבאר אינו דבר צדדי ביחס לקביעת שיעור זמן הנישואין, דהרי מצד הך טעמא יש מקום להקים אפילו עד גיל י"ג, אלא דכללות מצות הנישואין הוא מגיל י"ח ואילך, אבל מצד יצה"ר ישנה עוד מצוה, ומשו"ה גם כשאנו מתירין לדחות ולאחר מן הטעמים שנתבאר, כי נפשו חשקה בתורה, אכתי כל זה מוגבל רק באם אין יצרו מתגבר עליו.

ואכן יש להעיר בענין מכתבם של גדולי ישראל שמזרזים וקוראים להינשא בגיל צעיר בכדי לקיים את עיקר ההלכה, דלכאורה הרי בזמננו קשה לומר שאין היצר מטריד את לומדי התורה, ולפי האמור יל"ע מדוע באו דבריהם רק כלפי בני י"ח או כ' שנה, הרי מהאי טעמא היה ראוי להקדים לישא אשה כבר בגיל י"ג כמו שאר מצוות התורה, וכמפורש ברמב"ם ובשו"ע שכל המקדים הרי זה משובח. אמנם כבר נהגו בעולם הישיבות כן לאחר הזמן, ואין לערער אחר מנהגם. וזה הכלל, כל דבר שלא קבעו גדולי ישראל צ"ל ושל"ט"א, אין לנו לבוא אחריהם עם חידושים, והמנהג הוא המנהג.

אם העוסק במצוות ת"ת פטור מן המצוה

ועוד יש לעיין, שהנה הא דאפשר לדחות הנישואין אחר גיל כ' למי שעוסק בתורה - אף שהוא מבטל מצות עשה, כבר ביאר הרמב"ם משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה (הלכות אישות פרק טו הלכה ב). ולפי החלקת מחוקק שהבאנו לעיל, מן הטעם הזה דחו חכמים את גיל הנישואין מי"ג שנה ל"ח שנה, כדי שיתגדל בתורה. ונתקשו רבים מן האחרונים, הרי להדיא אמרו

בגמ' (מו"ק ט:): דתלמוד תורה אינה דוחה מצוות אחרות שאי אפשר לעשותן על ידי אחרים. והטעם בזה, כי בכל מצוות התורה אין מצוה דוחה מצוה, ולכן כשכבר עסוק במצוה אחת נפטר מלעשות המצוה האחרת ולבטל את הראשונה, ואפילו אם א"א לעשותה ע"י אחרים, אולם מצות תלמוד תורה כיון דעיקר מצותה הוא לתלמוד ע"מ לעשות - בזה לא חשבינן שהמצוה האחרת היא סתירה לת"ת, ואדרבה, עליו לתלמוד על מנת לעשות, וכל מעלת מצות ת"ת היא מחמת שמביאה לכללות המצוות, ולכן אין בזה הפטור של עוסק במצוה פטור מן המצוה. לפי"ז צ"ע איך ילמד תורה ויאחר הנישואין אחר גיל כ' על אף שיש בזה 'ביטול מצות עשה' כלשון הרמב"ם והשו"ע, והלא אין בו דין 'עוסק במצוה' לענין לבטל מן המצוה.

ובפשטות יש ליישב כמו שתירצו כמה אחרונים (עיין בערוה"ש אהע"י סימן א סעיף א, קובץ הערות יבמות הוספות אות א', עמק שאלה להנצי"ב על שאילתא ה' אות ד'), דהפטור של עוסק במצוה היינו כשהמצוה מתבטלת לגמרי, אבל כאן גם אחר שידחה הנישואין עדיין יכול לעשותו בזמן אחר, כך שאין המצוה מתבטלת לגמרי. ולכן הלומד תורה והוא כבר בגיל י"ג ואילך יכול לדחות הנישואין לגיל כ"ה, שאין כאן דחיית המצוה לגמרי עד כדי ביטולה, אלא דחיית זמן הקיום. וכי היכי דכשאפשר לעשותה ע"י אחרים גם העוסק בת"ת אינו חייב במצוה האחרת, הנה בזה - 'אני עצמי' הוא כעין 'אחר' לגבי זה, שכן המצוה הזאת תוכל להתקיים בזמן אחר, ואז אחזור ואקיימנה. ונמצא שאין כאן גדר 'אי אפשר לעשותה ע"י אחרים', דהיינו דוקא כשהמצוה תתבטל ממש, אבל כאן רק תידחה ותיעשה בזמן אחר.

אך בכל זה אינו מיושב דינא דבן עזאי דפטרינן ליה לגמרי מלישא אשה מטעם דהעוסק במצוה פטור מן המצוה. ונתקשו בזה בערוה"ש ובקובץ הערות (שם), אטו זה שנפשו חשקה בתורה כבן עזאי יפטר גם משאר מצוות שהוא מבטלן לגמרי [ואפי' למ"ד במסכת סוטה (ד:): דבן עזאי קידש את האשה ושוב גירשה, הלא חזר לדין ביטול המצוה, והדר קושיין].

ובקובץ הערות כתב שהיה בגדר אונס, ואונס רחמנא פטריה, ובערוך השולחן כתב שהיה זה סכנת נפשות בבחינת פיקוח נפש.

ועיין בשו"ע הרב (הלכות ת"ת קונטרס אחרון פרק ג) שביאר בדרך אחרת מדוע אין כאן דין 'עוסק במצוה' בעצם דחיית הנישואין, ולפי דבריו נראה לתרץ גם הך דבן עזאי. דביאר שם בזה"ל: 'ואף שמבטלין ת"ת למצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים וכו' היינו להפסיק לפי שעה וזמן מה ואח"כ חוזר לתלמודו, אבל לא להיות ריחיים בצווארו שהוא ביטול תמידי עולמית, ויוכל לבא לידי שכחה לשכוח דברי תורה הרבה כשלא יהיה לו פנאי לחזור על תלמודו כראוי וכו' משום ידיעת התורה עדיפא ממעשה, דאי משום שיוכל לקיימה אח"כ - אטו מי ידע כמה חיל'. והאריך בזה עוד. עיי"ש.

מתבאר מדבריו, דכל שהאדם הוא בדרגה של ידיעת התורה, ואין המצוה גורמת רק להפסיק לפי שעה, אלא שהיא מכרחת אותו לשכוח את עצם ידיעת התורה, אזי אין ת"ת נדחית מפני המצוה הזו. וכדבריו יש לדקדק מלשון הרמב"ם כשמביא להך דינא דעוסק במצוה כשהוא עוסק בתורה (הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה ד) וז"ל: 'היה לפנינו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו'. עיי"ש. וכבר נתקשו בלשון זה שהוסיף הרמב"ם 'ויחזור לתלמודו', הרי די שיאמר שחייב לעשות המצוה ואין בו פטור עוסק במצוה, ולמאי הוסיף הדגשה זו. אך הדברים מבוארים היטב לפי דברי השועה"ר, שכן כל היתר ההפסקה מתלמוד תורה בשביל המצוה האחרת היינו דוקא כשהוא במצב שאפשר לו מיד להיות חוזר לתלמודו, אבל בכה"ג שמחמת המצוה האחרת ימצא עצמו מפסיק מת"ת באופן שלא יחזור עוד לתלמודו, הדר דינא דפטור מן המצוה ההיא.

מהנ"ל מתבאר טעם מה שדוחים

כיום הנישואין בשביל ת"ת

מעתה יש לבאר, דזהו מה שאנו נוהגים להתיר לבן ישיבה לדחות הנישואין, שאז הוא זמן קנין התורה שלו כבסיס לכל החיים, ובזמן וגיל כזה נפטר מלקיים מצות פו"ר, שכן לא יוכל שוב לחזור 'לתלמודו' בדרגה כזאת שהוא קונה עכשיו את תורתו, ובבנין שיטת לימודו והבסיס של תורה לכל החיים, דזוהי מהות התורה הנקנית בישיבה. וכיון שיחסר חיסור עולמי באופן הלימוד שלו, בזה שפיר דוחין מצות פו"ר לצורך קיום מצות ת"ת כהוגן. אמנם בגילאים

אשה במצוות פריה ורביה

וראוי לציין מה דאיתא בפוסקים בנוגע לחיוב של אשה להתחתן ולעסוק במצוות פרו ורבו, עיין במשנה (יבמות סה:): 'האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ר' יוחנן בן ברוקה אומר: על שניהם הוא אומר 'ויברך אותם אלהים, ויאמר להם פרו ורבו'. עיי"ש. וטעמו של ת"ק מבואר בגמ', דאמר קרא: 'ומלאו את הארץ וכבשוה' - איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש.

ולהלכה קיי"ל כרבנן, דאשה אינה מצווה על פריה ורביה (עיין שו"ע אה"ע סימן א סעיף יג), אך כתב הרמ"א (סם): יש אומרים דלא תעמוד בלא איש משום חשדא. עיי"ש. והמקור לזה - מדברי הרמב"ם (הלכות אישות פרק טו הלכה טז) שכתב כן גם כלפי האיש וגם כלפי האשה, וזה לשונו: 'מצות חכמים היא שלא ישב אדם בלא אשה שלא יבא לידי הרהור, ולא תשב אשה בלא איש שלא תחשד'. עיי"ש. [אמנם לגבי האיש מבואר שם שיש חיוב נוסף - מצוה מדברית סופרים שלא יתבטל מלפרות ולרבות מקרא ד'לערב אל תנח ידך', אבל באשה איכא רק טעמא דחשדא].

וכבר הקשו שהרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה כו) חילק בזה בין איש לאשה, שזה לשונו שם: 'ואין האיש רשאי לישב בלא אשה וכו', ורשות לאשה שלא תנשא לעולם וכו'. עיי"ש. ותירצו המפרשים דדברי הרמב"ם בהלכות אישות הם רק מצד עצה טובה. והיינו דבהלכות איסור"ב כתב לדינא שיש לה פטור גמור, כי אכן מצד האשה אין לה שום חיוב עצמי, ורק כדי לסלק מעליה את החשד ראוי לה בתורת עצה טובה להינשא לאיש.

ואף שיש חולקים על זה וסבירא להו דעיקר פטורה של האשה הוא רק מצד חיוב פריה ורביה, אבל מצד 'לא תהוה בראה לשבת יצרה' גם האשה מחויבת בכך, אך שיטת הרמב"ם ברורה - דאין עליה שום זיקת חיוב כלל.

ועיין עוד בר"ן (ריש פרק האיש מקדש) על המשנה דקתני (קידושין מא.) 'האשה מתקדשת בה ובשלוחה', ואמרו בגמרא - משום דמצוה בה יותר מבשלוחה. וכתב הר"ן (טז מדפי הרי"ף) בזה"ל: 'דאע"ג דאשה אינה מצווה בפריה ורביה, מ"מ יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו. עיי"ש. ומבואר לפי דבריו דמחמת שהיא 'מסייעת לבעל' הרי היא חלק מן המצוה, ונכללת גם היא בקיום של פרו ורבו, ועיין בהערה א.

מאחרים יותר, כפי השיטות שנזכרו בזה בפוסקים - גיל כ' או כ"ד או כ"ה, בגילאים אלו כבר מוגדר שלימוד התורה מבוסס אצלו, אלא שכמובן שכל בן תורה ממשיך להתעלות בקניני התורה עוד ועוד במשך כל החיים, אבל גם אם יתעסק במצוה האחרת של פו"ר הוא בבחינת 'יחזור לתלמודו', שלא יאבד את כיוון הלימוד שלו, כמו בגיל צעיר יותר.

ודברינו מיוסדים בזה על החידוש שהעמיד לנו בשו"ע הרב שיש ב' אופני לימוד, והאופן הא' הוא לימוד שנקרא בלשונו 'דיעת התורה', ונוכל לבאר כאמור - שהכוונה ללימוד המעמיד את האדם על דרכי התורה ולימודה, ואכן, בחור בגיל י"ג אם ישא אשה ויתעסק בפו"ר, נמצא עוקר את הלימוד הרצוף שלו, ולא יוכל לעולם 'לחזור לתלמודו', ורק אחר גיל מסוים כשיש לו כבר בסיס איתן, מה שאנו קוראים בזמננו 'שיטת הלימוד', מהלך בדרכי הלימוד, אזי כבר ראוי להתחתן. וזהו דבר הנרגש אצל כולנו, שיש באופן הלימוד שלב כזה שישודות הלימוד כבר נקנו אצלו כראוי, ומעתה ואילך רק מוסיף לעשות חיל בלימודו, לקנות ולשקוד עוד על התורה, וזהו כבר האופן הב' של הלימוד, ואזי כבר יכול להתחתן.

מתבאר גם הטעם שהותר לבן עזאי שלא להתחתן

ובספר משמרת חיים (להגרח"פ שיינברג זצ"ל - עניני פריה ורביה) כתב תמצית הדברים עפ"י שו"ע הרב הנ"ל, והוסיף עוד: 'ולפי"ז נראה דיש לתרץ גם למה היה מותר לבן עזאי לבטל מצות פרו ורבו לגמרי, דכיון דאם היה בן עזאי נושא אשה היה מתבטל עיקר דרגת לימודו של בן עזאי, שהיה ללא הפסק כלל, על כן חשיב נמי שמתבטל עי"ז עיקר לימודו, ולהכי אמרינן דאז תלמוד תורה עדיף אפילו ממצוה שא"א לעשות ע"י אחרים'. עיי"ש.

ולפי האמור יש להמתיק הדברים, דאף אם יכולים לאחר הנישואין בשביל תלמוד תורה, אמנם היינו רק עד הגיל שקיים כבר הבסיס לכל המשך לימוד התורה, ומה שלומד אח"כ כבר יהיה בבחינת התעלות ושטייגען, ואז עליו לישא אשה ואל יתבטל מפו"ר. אבל בן עזאי היה במצב כזה בכל החיים, בלי הפרש גיל וזמן, שנפשו חשקה בתורה בדרגה כזו של האופן א' אשר הוא לימוד בלתי פוסק, ואם ישא אשה יתעקר לגמרי מרציפות וקנין לימודו, שקנה דרכי לימוד מחודשים בלי הפסק, וע"כ היה מותר לו ליבטל לגמרי מפו"ר.

א. והנה ראיתי בספר אעלה בתמר (תורת בריסק) שמרן רשכבה"ג הגר"א זצוק"ל הביא את אגרתו של מרן הגר"ח מבריסק זצ"ל שכתב לנחם את משפחת הגר"ר יוסף זכריה שטרן זצ"ל (בעל שו"ת זכר יוסף), בו כתב הגר"ח כהאי לישנא: 'ובואו דברי תנחומין, כאשר כן הוא המצוה לקבל תנחומין וכו'. ולכאורה יש לדון מנ"ל שיש מצוה על האב להתנחם, אלא פירש בזה הגר"א זצ"ל שהוא על דרך שמצינו ביבום, שיש מצוה גם על היבמה להתייבם, דאל"ה איך מותר לה להתייבם לו, והרי היא אסורה עליו באיסור ערוה מה"ט שהיא אשת אחיו, ובשלמא כלפי היבם שמקיים מ"ע דיבום, אמרינן עשה דוחה ל"ה, אבל לגבה אין לה עשה כדי לדחות הלא. אלא ע"כ מבואר שא"א למצות היבום להתקיים בלי ברכת הנתיב היבמה, הרי היא נכללת בתוך המצוה. וזה ע"ד דברי הר"ן הנ"ל, דכיון שהאשה מסייעת לבעלה הרי היא בכלל מצוות פרו ורבו. ואשר נראה מזה שזהו ג"כ גדר מצות תנחומין, שכיון שא"א לנחם בלא מי שמקבל תנחומים, הרי בהכרח גם האבילים נכללים במצוה, וכדברי הגר"ח שיש מצוה לקבל תנחומין. ובזה אמר לבאר גם דעת ספר החרדים (פרק ד אות יח) דישאל העומדים כנגד פני הכהנים ומכונים לבם לקבל ברכתם כדבר ה' הם נמי בכלל המצוה ממנין תרי"ג'. [והובא בבאור הלכה ריש סימן קסח]. ויבואר עפ"י הדרך הנ"ל, כי הישראלים הם המסייעים לקיום ברכת כהנים ע"י הכהנים שנצטוו בזה בתורה. אם כן לגבי ברכת כהנים היבום יותו מחודשים, דבשלמא ביבום - א"א למצוה להתקיים בלעדיה, וכן בפו"ר - אף שיכול להתחתן עם אשה אחרת בישראל - אבל לאחר שבחר באשה זו, הרי המצוה מתקיימת על ידה. אך בברכת כהנים דיש ישראלים טובים שיכולים להתברך ע"י כהנים הללו, מהיכי תיתי דאיכא נמי מצוה לכל אחד מישראל שמתברך. אמנם מבואר יוצא מדברי החרדים דאפילו ככה"ג אנו ממשכים קו זה ואומרים דכיון שסו"ס הם מסייעים למצוה וכעת מתקיימת המצוה על ידם, הרי הם בכלל המצוה. כך שכל מצוה שיש בה ב' צדדים לקיומם, שניהם בכלל המצוה.

נמצא ג' אופנים בענין זה: א. ביבום - שהתורה אומרת לייבם את האשה הזו דוקא. ב. בפריה ורביה - אף שאין לה חיוב אבל יש לה 'קיום' אחר שבחר אותה לאשתו. ג. בברכת כהנים - שיש הרבה ישראלים שיכולים היו להתברך, אבל סו"ס המצוה נעשית ע"י מברכים ומתברכים גם יחד. ממילא שניהם בכלל. ויסוד הדברים כבר מבואר גם בהפלאה (מסכת כתובות כז:). שהוכיח יסוד זה דאף שהתורה ציוותה רק על העושה המצוה, אבל כל שאי אפשר למצוה להתקיים אלא ע"י שניים, בהכרח שגם השני נכלל במצוה, ולכן גם היבמה מקיימת מצוה, שהיא החפצא של מצוה, וחשיב שהציווי גם עליה, כמו האשה לגבי פו"ר כדברי הר"ן. וכדרך ז' ביאר שם כאמור את לשונו של הגר"ח זצ"ל דקיבל תנחומין הוא בכלל מצוה נתיבם וכו'. וציין להגרא"ל זצ"ל לרה"ח המשנה בברכות (טז) - כשמת טבי עבדו של רבן גמליאל 'קיבל עליו תנחומין', ולכאורה היה ראוי לומר שניחמוהו ואמאי נקט ענין קיבל תנחומין. אך לפי האמור מדויק להפליא, דזה עיקר מצוות להיות 'מקבל תנחומין', וע"ז דנו שם אם מקבלים תנחומין על העבדים או לא, דהיינו אם שייך מצוה כזאת.

ובספר הנ"ל (אעלה בתמר) העירו, שכאשר הראו את אגרת התנחומין (הנ"ל מהגר"ח מבריסק) - למרן רשכבה"ג הגר"ח קניבסקי שליט"א כשישב שבעה על אשתו הרבנית ע"ה, ומסרו לו את הכנת הגר"א"ל בענין, אמר שעתה יותר קל לו לקבל תנחומין, שהרי זהו קיום מצוה. והוסיף מדיליה דהוה כדברי הר"ן הנ"ל, שיש מצוה על האשה להתקדש משום מצות הבעל. ולגוף דברי החרדים לגבי ברכת כהנים, יעניין בספר עמק ברכה (להגרא"א פומרבסקי - נשיאת כפים אות ז) שהביא את דברי החרדים הנ"ל שיש בזה מצוה גם על ישראל, וציין שהריטב"א בסוכה (לא) כתב דהמצוה אינה אלא על הכהנים בלבד.

אך מוסיף וכותב שצאצא ראה לדברי החרדים בספר 'המקצועות' שהובא בפירושו הראב"ד למסכת תמיד (י:), שכתב שם וז"ל: 'איכא דאיכא נדה בביתא דכהן, אסור ליה למיסק לידון כל אימת דאיתא נדתה, דחייש דלא נגע וכו', ולא עוד אלא שאינו מוציא את ישראל ידי חובתו וכו'. והנה מלישנא ד'ולא עוד אלא שאינו מוציא את ישראל ידי חובתו' משמע כהחרדים דאיכא חובה על ישראל להתברך מן הכהנים, עכ"ד.

והנה יותר ממה שכתוב בחרדים כתוב ב'מקצועות', שהרי הוא כותב שיש 'חובה' להתברך, ודבר זה לא נזכר גם בספר החרדים שכתב רק דישאל 'הם נמי בכלל המצוה'. וגם כל מה שהבאנו לעיל מענין יבום ופריה ורביה לגבי האשה, אכתי לא אשכחן שמחמת שהן ג"כ בכלל המצוה יש עליהן 'חובה', אלא נתחדש רק שהן מצטרפות לעשה, ולכל היותר יש להן 'קיום מצוה' ולא חיוב מצוה, והם תרי נגע וכו', והרי להדיא פטרינן נשים מפריה ורביה, ורק אפשר שמקיימות מצוה ולא חובה ניהו. ואף גם בניחים אבילים, ודאי דהמצוה והחובה היא על המנחמים, רק שיש לומר עפ"י דקדוק לשונו של הגר"ח שיש גם למתנחם חלק במצוה, וגם זה הוא דבר מחודש. אולם, שב'מקצועות' הנ"ל כתב דלגבי נשיאת כפים יש חובה של ממש.

ואם כנים אנו בזה יש אפוא ג' דרגות ושיטות בענין מצות ברכת כהנים לגבי ישראל: א. לריטב"א אין מצוה כלל על ישראל כי אם לכהנים. ב. לספר המקצועות איכא חובה גם על ישראל. ג. לחרדים יש דרגת ביניים, שישירות הם נמי בכלל המצוה אבל אין עליהם חובה.

גליון זה נודב לזכר נשמת מרנא פוסק הדור הגאון הגדול רבי גיסים קרליץ זצוק"ל ולזכר נשמת הגאון הגדול רבי שלמה זלמן אולמן זצוק"ל תלמידו המובהק של מרנא פוסק הדור בעל ה"שבט הלוי" זצוק"ל

ניתן להשיג את סדרת ספרי "ומתוקים מדבש" ו' חלקים לפי כתובת המייל הרשומה מטה, או בטלפון: 054-8443496
להעזרת והארות בעניינים הנכתבים וכן לתרומות והנצחות: minyanbeitar@gmail.com